

ДО ОБҐРУНТУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ПОСИЛЕННЯ ГАРАНТІЙ СТАБІЛЬНОСТІ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ГЛУШКО Остап Васильович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-4954-3467>

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2026.1.69>

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та правозастосовної практики, сформовано авторський підхід щодо визначення чинників, які обумовлюють необхідність посилення гарантій стабільності трудових правовідносин в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що посилення гарантій стабільності трудових правовідносин виступає необхідною умовою недопущення надмірного звуження трудових прав у період воєнного стану.

Ключові слова: обґрунтування, посилення, гарантій, стабільність, трудові правовідносини, воєнний стан.

Постановка проблеми

В умовах повномасштабної збройної агресії та запровадження воєнного стану в Україні особливого значення набуває забезпечення стабільності трудових правовідносин як одного з ключових елементів соціально-економічної безпеки держави. Трудові права працівників зазнають суттєвого впливу внаслідок об'єктивних викликів, пов'язаних із масовим внутрішнім переміщенням населення, руйнуванням виробничої інфраструктури, призупиненням діяльності підприємств, зміною організаційних і технологічних умов праці, а також запровадженням спеціальних правових режимів регулювання праці. Додатково ускладнює ситуацію необхідність забезпечення обороноздатності держави, що зумовлює перерозподіл трудових ресурсів, залучення працівників до виконання обов'язків, не

передбачених трудовим договором, а також розширення дискреційних повноважень роботодавців. У таких умовах зростає ризик звуження змісту та обсягу трудових гарантій, зокрема щодо стабільності зайнятості, захисту від необґрунтованого звільнення, своєчасної оплати праці та дотримання безпечних умов праці. Це, у свою чергу, може призводити до порушення балансу інтересів сторін трудових правовідносин, підризу довіри до правових інститутів і поглиблення соціальної нестабільності, що обумовлює необхідність поглибленого наукового осмислення та нормативного реагування на відповідні виклики.

Стан дослідження проблеми

Окрім проблемні аспекти, пов'язані із забезпеченням гарантій стабільності трудових правовідносин, у своїх наукових працях розглядали: В.О. Борисова, В.С. Венедіктов, В.В. Гаєвий, В.В. Жернаков, О.Є. Костюченко, Д.А. Кузьмін, О.М. Лук`янчиков, С.І. Шимон, О.М. Ярошенко та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, а також суттєву увагу з боку законодавця, у зазначеній сфері залишається велика кількість проблем, які потребують вирішення.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб сформулювати новий науковий підхід щодо обґрунтування необхідності посилення гарантій стабільності трудових правовідносин в умовах

воєнного стану. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити *наступні завдання*: здійснити аналіз наукових поглядів вчених, які займалися даною проблематикою, узагальнити правозастосовну практику; сформулювати власне бачення чинників, які обумовлюють необхідність посилення гарантій стабільності трудових правовідносин в умовах воєнного стану.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід до обґрунтування необхідності посилення гарантій стабільності трудових правовідносин в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження, варто відзначити, що сьогодні питання забезпечення стабільності трудових правовідносин є досить складним з огляду на низку чинників різного характеру. Протягом перших місяців війни робота багатьох підприємств була значно порушена, адже деякі з них залишилися на окупованій території, інші були повністю або частково зруйновані, а деякі не могли належним чином функціонувати через розірвані ланцюги постачання, регулярні повітряні атаки, відтік робочої сили тощо. Крім того, авіаудари завдали значної шкоди критичній інфраструктурі, що призвело до масових відключень електроенергії, які торкнулися як підприємств, так і приватних домогосподарств протягом осінньо-зимового періоду 2022-2023 років. Загалом потужність енергетичної системи України скоротилася на 68%, потужності атомної енергетики – на 44%, а гідроелектростанцій – на 29%. З 94 найважливіших високовольтних трансформаторів 42 були пошкоджені або знищені.³ Водночас, за оцінкою Міністерства економіки України від березня 2023 року, падіння ВВП у 2022 році склало 29,2% [1].

С. Венедіктов справедливо зазначив, що війна мала значний негативний вплив на робочу силу. Наприклад, Національний банк України оцінив рівень безробіття в Україні на рівні 25-26% у 2022 році, що дорівнювало

загальній кількості 3,2 мільйона безробітних. Крім того, значна частина працездатного населення була призвана до збройних сил, тоді як деякі були змушені шукати роботу в регіонах країни, які не постраждали від бойових дій, або навіть були змушені повністю змінити професію. З іншого боку, на робочу силу сильно вплинула міграція жіночого населення до інших країн. Міжнародна організація праці оцінює, що приблизно 1,6 мільйона українських біженців, переважно жінок, працювали в Україні до втечі від агресії, що становить 10,4% від загальної чисельності робочої сили країни до конфлікту.⁶ Агентство ООН у справах біженців оцінює, що станом на 29 серпня 2023 року кількість біженців з України, зареєстрованих для отримання тимчасового захисту, становила 6,2 мільйона. Ця цифра виглядає досить вражаючою, враховуючи, що населення України до збройного конфлікту становило приблизно 41 мільйон громадян [1].

В Україні також було послаблено контроль за роботодавцями в частині дотримання ними норм чинного трудового законодавства. Лише 22 червня 2023 року на офіційному сайті Державної служби з питань праці була опублікована новина, в якій йшлося про те, що задля гарантування трудових прав працівників інспектори праці упродовж всього періоду воєнного стану проводили інформаційні відвідування роботодавців та надавали консультаційну підтримку, але не всі роботодавці дослухалися до порад інспекторів праці. До Держпраці звернулося більше 27 тисяч громадян стосовно різних порушень, зокрема щодо неоформлення трудових відносин, не виплати заробітної плати, незаконного звільнення з роботи або призупинення дії трудових договорів. У цьому році – зазначено на сайті Державної служби з питань праці – 1128 працівників травмувалися на роботі, у тому числі 151 працівник загинув. Загострюється питання щодо дотримання строків виплати заробітної плати працівникам за виконану роботу. Лише за період з 10 по 17 червня у ході моніторингових інформаційно-роз'яснювальних заходів у взаємодії з органами Національної поліції інспекторами праці встановлено понад 330 випадків використання незаде-

кларованої праці та 30 випадків, які мають ознаки трудової експлуатації та примусової праці. Кричущим випадком стала трудова експлуатація 10 неповнолітніх осіб [2].

Безумовно, зазначена вище ситуація привернула до себе увагу збоку українських науковців. Так, ще на початку повномасштабного вторгнення у червні 2022 року О.О. Коваленко зазначив, що за даними Міжнародної організації праці ще станом на травень цього року національна економіка надзвичайно постраждала від війни з боку РФ. З початку агресії втрачено майже 5 мільйонів робочих місць, понад 5,2 мільйони українців змушені були виїхати за кордон. Серед біженців переважають жінки з дітьми, багатодітні сім'ї, люди віком понад 60 років. Експерти підрахували, що із складу біженців з України близько 2,75 мільйонів людей належать до працездатного віку (43,5% або 1,2 мільйони мали роботу і її через війну або залишили, або втратили). Ескалація та руйнування можуть призвести до збільшення втрати робочих місць до 7 мільйонів. У випадку звершення війни із незначними руйнуваннями прогнозується можливість відновити 3,4 мільйони робочих місць, що зменшить показник по втраченій зайнятості на 8,9 відсотки [3]. Л.О. Золотухіна зазначила, що трудові права працівників під час війни в Україні є однією з найважливіших тем, які вимагають особливої уваги та захисту. Військовий конфлікт, незалежно від його тривалості та масштабів, завдає серйозних випробувань людям, які залишаються працездатними в ці непрості часи. Отже, забезпечення трудових прав цих працівників стає надзвичайно важливим завданням. Автор пише, що важливо врахувати, що війна не може служити виправданням для порушення основних трудових прав, таких як право на працю, справедливую зарплату, безпечні та здорові умови праці. Працівники повинні мати можливість зберегти свої робочі місця та отримувати гідну оплату своєї праці, незалежно від ситуації на передовій. Додатковою проблемою під час війни є врегулювання робочого часу та відпочинку. Працівники, які мобілізуються або перебувають на передовій, мають право на відпустку та достатній час для відновлення свого фізичного та психічного стану. Це осо-

бливо важливо для військовослужбовців та добровольців, які долають великі труднощі на фронті. У військових конфліктах можуть виникати інші специфічні питання, пов'язані з трудовими правами, такі як врегулювання умов призову на військову службу, питання щодо відшкодування за травми та інвалідність, а також підтримка сімей військових, які загинули або отримали поранення [4]. Позиція О. Золотухіної є науково цікавою насамперед тим, що вона акцентує увагу на неприпустимості розгляду воєнного стану як універсального виправдання для звуження змісту основних трудових прав працівників. Авторка фактично виходить із концепції збереження «ядра» трудових прав, підкреслюючи, що навіть за умов війни право на працю, справедливу оплату, а також безпечні та здорові умови праці мають залишатися гарантованими.

Р.В. Галич на основі аналізу статей Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» обґрунтував, що працівники в умовах дії воєнного положення зіштовхнулись з серйозними обмеженнями у можливості реалізації своєї трудової функції, проведення страйків тощо. Через суперечливі норми законодавства, що регулюють трудові відносини в умовах воєнного положення, існує необхідність внесення змін до даного акту, оскільки введений воєнний стан є тривалим у часі, тому, зауважує автор, необхідно удосконалити трудові відносини у різних напрямках, а саме: вдосконалення законодавства, що діє наразі (може включати в себе наближення діючих до положень Кодексу); забезпечення права працівників на страйк, в реалізації цього допоможе створення спеціальних процедур, які б дозволяли проводити страйки в обмеженому режимі та в інтересах захисту соціальних інтересів; забезпечення права працівників на вільний вибір праці, та гарантувати право на вибір праці відповідно до їх інтересів та можливостей. Однозначно держава зіштовхнулась, поряд з іншими, з потужними економічними викликами, але недопустимо розробка норм, які захищаючи суб'єктів господарювання різних форм власності в особі роботодавців за рахунок позбавлення соціально-трудового захисту працівників. А поліпшення фінансо-

вої стабільності держава здатна досягти створюючи середовище захищеності саме для працівників [5].

Л.О. Остапенко у своєму науковому дослідженні дійшов до обґрунтованого висновку, що для розв'язання проблем, що спричинив воєнний стан у державі, необхідні систематичні та скоординовані зусилля державних органів, громадянського суспільства та європейських інституцій, спрямовані на захист трудових прав громадян України. Ключовими кроками вирішення відповідних проблем автор називає: 1) закріплення у законодавстві конкретних критеріїв щодо підстав призупинення трудових договорів, а також заборона призупинення трудових договорів для певних категорій працівників; 2) покладення відповідальності за відшкодування працівникам виплат на державу або міжнародних партнерів, а в перспективі - компенсувати їх із російських активів; 3) приведення у відповідність норм Закону України «Про відпустки» щодо зарахування стажу роботи, що дає право на щорічну основну відпустку. Додатково надання офіційного роз'яснення стосовно надання відпусток без збереження заробітної плати і механізму відрахування періодів від стажу роботи [6].

М.В. Менджул зазначив, що війна зумовила потребу у запровадженні більшої гнучкості у регулюванні трудових відносин. З одного боку внесенні зміни суттєво обмежують трудові права працівників (запровадження можливості збільшення тривалості робочого часу на критичній інфраструктурі, розширено перелік підстав для звільнення працівника з ініціативи роботодавця, змінено підходи у регулюванні права на відпустки тощо), з іншого боку вони вкрай необхідні для гарантування функціонування економіки та забезпечення робочими місцями в умовах повномасштабної війни. Доволі важливим стало впровадження норми про можливість призупинення дії трудового договору. Водночас, зауважив автор, на разі абз. 2 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» необхідно доповнити наступним положенням: «Працівник також має право скасувати призупинення дії трудового договору. При надходженні письмової заяви від

працівника про скасування призупинення дії трудового договору, роботодавець у разі наявності на це можливості повинен забезпечити протягом 10 календарних днів працівника робочим місцем» [7].

Таким чином, аналіз наведених вище наукових позицій дає змогу дійти до висновку, що необхідність посилення гарантій стабільності трудових правовідносин в умовах воєнного стану зумовлюється сукупністю правових, соціально-економічних і фактичних чинників, що істотно трансформують баланс інтересів між працівником і роботодавцем на користь останнього. Такими чинниками, як вбачається, є наступні:

- по-перше, воєнний стан супроводжується об'єктивним звуженням можливостей реалізації трудових прав, адже чинним законодавством було розширено повноваження роботодавця, зокрема, які стосуються зміни істотних умов праці, переведення без згоди працівника, призупинення дії трудового договору тощо);

- по-друге, в умовах війни істотно зростає вразливість працівників як сторони трудових правовідносин, адже масове переміщення населення, знищення робочих місць, зростання безробіття та економічна нестабільність знижують здатність працівника ефективно захищати свої права. У таких умовах працівники часто змушені погоджуватися на погіршення умов праці, неофіційне працевлаштування або порушення строків і порядку оплати праці, що підриває саму сутність трудових гарантій;

- по-третє, обмеження контрольних функцій держави в період воєнного стану, наприклад, скорочення інспекційних перевірок, що сприяє зростанню латентних порушень трудового законодавства;

- по-четверте, ментальні особливості та небажання працівників захищати свої права призводять до того, що значна частина правопорушень залишається поза офіційною статистикою, що ускладнює їх виявлення та реагування.

Висновки

З огляду на вище викладене, посилення гарантій стабільності трудових правовідносин є необхідною умовою недопущення

надмірного звуження трудових прав у період воєнного стану. Йдеться не про обмеження гнучкості правового регулювання, а про встановлення ефективних запобіжників від зловживань, забезпечення мінімального стандарту трудових гарантій та підтримання справедливого балансу інтересів сторін трудових правовідносин навіть в умовах надзвичайних викликів обумовлених війною.

Література

1. Sergii Venediktov The impact of the armed conflict on labour law: the case of Ukraine / URL: <https://ajee-journal.com/the-impact-of-the-armed-conflict-on-labour-law-the-case-of-ukraine>

2. Інспектори Держпраці відновлюють контроль за дотриманням прав працівників / Офіційний веб-сайт Державної служби з питань праці URL: <https://dsp.gov.ua/main-news/inspektory-derzhpratsi-vidnovliuut-kontrol-za-dotrymanniam-prav-pratsivnykiv/>

3. Коваленко О.О. Про реалізацію права на працю та права на оплату праці у період режиму воєнного стану в Україні: проблемний аспект сучасності і майбутнього / Публічне управління та адміністрування: конкурентні виклики сучасності: матеріали V всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., Львів, 2 черв. 2022. Львів : Галиц. вид. спілка, 2022. С. 33–35.

4. Золотухіна Л.О., Корягіна А.О. Трудові права працівників під час війни. Юридичний науковий електронний журнал. № 11/2023 URL: https://www.lsej.org.ua/11_2023/48.pdf

5. Галич Р. В. Проблеми захисту трудових прав в умовах війни Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Вип. 40'2023. URL: <https://enpuihb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f341811a-56a3-4814-9162-35fe9791c1b9/content>

6. Остапенко Л.О. Проблемні аспекти у процесі реалізації громадянами права на працю. Академічні візії Випуск 41/2025. С.131–134.

7. Менджул М. В. Окремі проблеми реалізації права на працю в умовах воєнного стану / М. В. Менджул, А. І. Калько. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 5. С. 168-171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anporpr_2022_5_32

АНОТАЦІЯ

Зроблено висновок, що необхідність посилення гарантій стабільності трудових правовідносин в умовах воєнного стану зумовлюється сукупністю правових, соціально-економічних і фактичних чинників, що істотно трансформують баланс інтересів між працівником і роботодавцем на користь останнього.

Аргументовано, що чинниками, які обумовлюють необхідність посилення відповідних гарантій є наступні: по-перше, воєнний стан супроводжується об'єктивним звуженням можливостей реалізації трудових прав, адже чинним законодавством було розширено дискреційні повноваження роботодавця (зміна істотних умов праці, переведення без згоди працівника, призупинення дії трудового договору тощо); по-друге, в умовах війни істотно зростає вразливість працівників як сторони трудових правовідносин, адже масове переміщення населення, знищення робочих місць, зростання безробіття та економічна нестабільність знижують здатність працівника ефективно захищати свої права; по-третє, обмеження контрольних функцій держави в період воєнного стану, наприклад, скорочення інспекційних перевірок, що сприяє зростанню латентних порушень трудового законодавства; по-четверте, ментальні особливості та небажання працівників захищати свої прав призводять до того, що значна частина правопорушень залишається поза офіційною статистикою, що ускладнює їх виявлення та реагування.

Узагальнено, посилення гарантій стабільності трудових правовідносин виступає необхідною умовою недопущення надмірного звуження трудових прав у період воєнного стану. Йдеться не про обмеження гнучкості правового регулювання, а про встановлення ефективних запобіжників від зловживань, забезпечення мінімального стандарту трудових гарантій та підтримання справедливого балансу інтересів сторін трудових правовідносин навіть в умовах надзвичайних викликів обумовлених війною.

Ключові слова: обґрунтування, посилення, гарантій, стабільність, трудові правовідносини, воєнний стан.

SUMMARY

It is concluded that the need to strengthen guarantees of the stability of labor relations in conditions of martial law is determined by a set of legal, socio-economic and factual factors that significantly transform the balance of interests between the employee and the employer in favor of the latter.

It is argued that the factors that determine the need to strengthen the relevant guarantees are the following: first, martial law is accompanied by an objective narrowing of the possibilities for the implementation of labor rights, since the current legislation has expanded the discretionary powers of the employer (changing essential working conditions, transferring without the employee's consent, suspending the employment contract, etc.); second, in conditions of war, the vulnerability of employees as parties to labor relations increases significantly, since mass population displacement, destruction of jobs, increasing unemployment and economic instability reduce the ability of the employee

to effectively protect their rights; thirdly, the limitation of the state's control functions during martial law, for example, the reduction of inspections, which contributes to the growth of latent violations of labor legislation; fourthly, the mental characteristics and reluctance of employees to protect their rights lead to the fact that a significant part of violations remains outside the official statistics, which complicates their detection and response.

In general, strengthening the guarantees of the stability of labor relations is a necessary condition for preventing excessive narrowing of labor rights during martial law. This is not about limiting the flexibility of legal regulation, but about establishing effective safeguards against abuse, ensuring a minimum standard of labor guarantees and maintaining a fair balance of interests of the parties to labor relations even in conditions of extraordinary challenges caused by war.

Keywords: justification, strengthening, guarantees, stability, labor relations, martial law.